

A CATTARÓI MATRÓZFELKELÉS

(Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 190 o.)

Mindig öröndetes esemény, ha a bol-
tokba kerül a „Népszerű történelem”
könyvsorozat egy-egy újabb kötete. E
könyvek emberközébe hozzák a magyar
és a nemzetközi történelem érdekesebb
eseményeit, kielégítve a múlt iránt ér-
deklődők tudásszomját. Ezért is vettük
nagy kíváncsisággal kézbe Merényi
László munkáját, amelynek tárgya egy-
aránt része a magyar és a nemzetközi
történelemnek, munkásmozgalomnak,
forradalmi törekvéseknek. Ugyanakkor
olyan témát dolgoz föl — az osztrák—
magyar haditengerészet egyik támasz-
pontján 1918. február 1-én kirobbant
matrózfelkelést —, amelyet a hazai ol-
vasók nem, illetve alig ismernek.

Merényi László munkája az első olyan
könyv, amely kísérletet tesz arra, hogy
a cattarói matrózok forradalmi mozgalmát
népszerű stílusban, de történelmi hű-
séggel a magyar olvasóközönség elé vi-
gye. Ez azonban nem mindig járt siker-
rel.

A könyv előszóra, négy fejezetre és
epilógusra tagolódik s a felhasznált for-
rások és irodalom jegyzékével zárul. Az
előszó pontosan és jól követhetően is-
merteti a cattarói öbölrendszert s ezzel
a későbbi események szereplői az olvasó
szeme előtt kézzelfoghatóan valóságos
környezetben mozognak. Kár, hogy a ki-
adó nem rakott térképvázlatot a könyv-
be. Ez főleg a hajók mozgásánál hiány-
zik!

A hat alcímre bontott I. fejezet „Az
előzmények” címet viseli. Ebben a szerző
megrajzolja az öbölrendszert körülvevő
települések polgári lakosságának háborús
életét, ismerteti a haditengerészeti tá-
maszpontot. Érdekesen és gördülékeny
stílusban beszél a császári és királyi ha-
ditengerészetről, parancsnokokról és ma-
trózokról, ez utóbbiaknak az ellátás és bá-
nás mód miatti elégedetlenségéről. S ez-
zel máris benne vagyunk az események
sodorvonalában. Megismerkedünk a fiat-
tal szovjet államból Cattaróig sugárzó
forradalmi szellemmel, amely új utat
mutat a legénységnek. A szerző helyen-
ként dramatizálva mutatja be a forra-
dalmi szervezkedést, ami ugyan növeli
a könyv olvashatósságát, ám a hite-
lesség rovására. Különösen zavaró, hogy
többször idéz Friedrich Wolf: Die Mat-
rosen von Cattaro című drámájából, ami

korántsem tekinthető kútfőnek, mert
nem történelmi mű, hanem kulcs-dráma.
A hosszadalmas idézetek még akkor is
félrevezető, ha a szerző, igaz, mindössze
egyszer, kiigazítja Wolfot. Egy történelmi
feldolgozásban, még ha népszerűnek
szánják is, ez hiba. Ugyanez vonatkozik
a többi, regényből és versekből vett idé-
zetekre.

A II. Fejezet „A felkelés” címet viseli
s ugyancsak hat alcímre oszlik. Izgalmas
része a könyvnek. Aprólékosan, hajóról
hajóra haladva tárgyalja a február 1-én,
délben kirobbant felkelést. Megalakul a
SANKT GEORG páncélos cirkálón a
Központi Matrózbizottság, amely a to-
vábbiakban a felkelést irányította.

Ide kíváncsokozik, hogy a Központi Ma-
trózbizottság elnökévé választott Franz
Rasch címzetes hajómester nem tartozott
a SANKT GEORG (a könyvben, helyte-
lenül SZENT GYÖRGY) cirkáló állomá-
nyába, hanem a kumbori repülőgéppálló-
mas egyik részlegébe.

Ez a fejezet tárgyalja a matrózok írás-
ba foglalt követeléseit. A szerző csupán
a követelések első részéből idéz, a máso-
dik részt csupán ismerteti, ám megfede-
kezve éppen arról a pontról, amelyben
a felkelők büntetlenséget követelnek a
„tüntetésben” részt vevők számára. (A
matrózok következetesen tüntetésnek ne-
vezték megmozdulásukat.)

Itt olvashatunk továbbá a Kikötőpa-
rancsnokság ellenintézkedéseiről, azokról
a hajókról, amelyek nem csatlakoztak a
felkeléshez, vagy csak később húzták föl
a vörös lobogót (a hajók 25%-a egyál-
talan nem csatlakozott.) A szerző a 73.
oldalon állítja föl a mérleget és foglalja
össze a felkelés jellegét, továbbá feltárja
a megmozdulás fogyatékoságait. Talán
ez az értékelő summázás a könyv leg-
fontosabb része.

A „Hanyatlás és vereség” című III. Fe-
jezet hét alcímében — a február 1-ről
2-ra virradó éjszakának és február 2-nak
az izgalmas eseményeit tárgyalja a 3-án
reggel bekövetkezett kapitulációig —
rendkívül gyorsan peregnak az újabb
események. Hajók csatlakoznak és pár-
tolnak el, tisztek és matrózok mutatnak
példát elhűségből és árulásból. Szó van
a Kikötőparancsnokság ultimátumáról, a
legénység elbizonytalanodásáról, útkere-

séséről. Valószínűleg ez a könyvnek azon része, amelynek eseményeiben a legnehezebben ismerhette ki magát a szerző. Szinte áttekinthetetlen minden, a források és szemtanúk ellentmondanak egymásnak. Már nem csak pisztoly-, hanem ágyúlövések is dörrennek, már nem csak sebesültje, hanem halottja is van a felkelésnek. Némelyik hajó szökni akar, a hatalom hol a legénység, hol a tisztek kezébe kerül. S ezalatt Polából kifut a III. csatahajó osztály, hogy megfékezze a felkelést. Ám ezekre a csatahajókra már nem lesz szükség. Február 3-án reggel sorban bevonják a felkelt egységek a vörös lobogókat, utoljára a SANKT GEORG. A felkelők, látván, hogy ügyük zsákutcaába jutott, a vérontás elkerülése érdekében megadták magukat.

A 9 alcímre osztott IV. Fejezet „A felkelés után” címet kapta. A rögtönítélő bírósági tárgyalás és az ítélet ismertetése után a szerző beszámol a letartóztatott közel 800 matróz további sorsáról, IV. Károly király kegyelmi intézkedéséről és végül a megmaradt 31 letartóztatott pörének befejezetlen befejezéséről 1918. október utolsó napjaiban.

Az Epilógusban kapott helyet a felkelésről készült, különböző időkből származó, más-más előjelű értékelések ismertetése, a felkelés utóélete. A befejező sorok a még élő, magyar cattarói veteránok megbecsüléséről szólnak. Íme, ez a könyv dióhéjba sűrített tartalma.

Vitathatatlan, hogy a szerző szép és nagy munkát végzett akkor, amikor megpróbálta a felkelésre vonatkozó anyagot rendszerezni, az egymásnak sokszor ellentmondó visszaemlékezések és más feldolgozások útvesztőiben a helyes utat megtalálni. Kétséget kizáróan fontos megállapításokra jutott, amikor leszögezi, hogy a felkelés „forradalmi jellegű mozgalomnak tekinthető”. Ebben az esetben ez azt jelenti, hogy a megmozdulásnak szocialista eszméktől és törekvésektől átitatott töltése volt, szemben azzal a felfogással, amely pusztán szláv nacionalista lázadásnak minősíti. Ugyanekkor a szerző nem hallgatja el azt sem, hogy „nemzeti követelések is felhangzottak. A cseh, a délszláv és a lengyel matrózok körében általános volt az óhaj saját államuk létrehozására...”

Merényi László találó megállapítása az is, hogy „a különböző nemzetiségű tengerészek példás internacionalista egységben küzdöttek a közös célért...”; nem értékeli azonban a felkelésben részt vettek nemzetiségi arányát, illetve megelégszik olyan általános megállapítással,

hogy abban minden anyanyelvű részt vett. Azonban az arányokat tekintve a képet úgy kell módosítani, hogy a békét, valamint a szociális helyzet javítását mindenki (aki a mozgalomban részt vett) akarta. A magyar és német ajkú legénység ennél a követelésnél megállt, tehát felkelésük valóban (csak) szocialista-forradalmi tartalmú volt. A többiek viszont már nacionalista politikai eszméket is hangoztattak. Mivel végül is a délszlávok alkották a többséget a haditengerészetnél, úgy tűnik, a békéért és szociális reformokért induló demonstrációt meglovagolva, azt a fenálló államszervezet megbontása felé akarták továbbvinni.

Ami a felkelés lefolyását, eseményeinek ismertetését illeti, sajnáljuk, hogy a szerző leginkább irodalmi művekre és késői visszaemlékezésekre hagyatkozott. A könyv így bizonyára érdekesebb és népszerűbb, ám nem biztos, hogy pontosabb. Szívesen vettük volna — mert a történeti hűség hasznára vált volna —, ha a korabeli hivatalos jelentésekből is olvashatunk idézeteket, ami az események több oldalú megközelítését és megvilágítását tette volna lehetővé.

Beszámol a könyv arról, hogy a forradalmár legénység a hajók egy részén megszerzett uralom birtokában nem tudta miként folytatni, merre továbbvinni ügyüket. Ahány csoport alakult, annyi-félét akart. S talán itt mutatkozott meg először a nemzetiségi különbözőség. A hatalmat a hajókon megragadták, de következő lépésüket nem munkálták ki, nem voltak egységes nevezőn. Csak tárgyaltak és várakoztak. Helyesen írja Merényi: „A felkelőknek gyors lendülettel le kellett volna rohanniuk az ellenfelet...”

A könyv érdeme továbbá, hogy bár a II. és III. fejezetben sok kis epizódról olvashatunk, a történet mégsem hullik szét s nem vész bele a részletekbe, hanem egységes és hihető kép bontakozik ki az olvasó előtt. Érdekes, hogy a hajók egymást figyelték és ellenőrizték; első sorban azzal törődtek, hogy a vörös lobogó fent legyen mindegyik hajó árbocán, onnan ne kerüljön le és hogy a hajók ne változtassanak helyet. Mindez arra figyelmeztet, hogy nem lehet megszorítás nélkül 6000 felkelt matrózról beszélni. Talán realisabb a 4000 körüli létszám, különösen, ha azt is számításba vesszük, hogy a hajók egynegyede egyáltalán nem csatlakozott a felkeléshez, másutt pedig csak ideig-óráig volt a hatalom a forradalmi matrózok kezében. A szerző könnyedén átsiklik e tény fölött.

A könyv kimondottan haditengerészeti vonatkozású részével a szokásosnál alaposabban foglalkozunk. Mégpedig elsősorban azért, mert a szerző — sajnálatos módon — a cs. és kir. haditengerészetet, annak háborús tetteit elfogultan, torzító szemüvegen keresztül nézi és ismerteti. Ezt mégsem lehet Merényi László szemére vetni, mert egyszerűen hiányzik a flotta életét, világháborús hadműveleteit feldolgozó magyar munka. Am, történeti műről lévén szó, a tévedéseket ki kell igazítanunk. Már csak azért is, mert a felkelés a flotta kebelében játszódott és az események, valamint azok okai és mozgatórugói szorosan kapcsolódnak a haditengerészethez.

A Monarchia felszíni hajói valóban nem hagyták el a háború alatt az Adriát, bár a német hadvezetés ezt többször kérte. (Először a Fekete-tengerre, majd a Dardanellák védelmére akarták bevetni.) A haditengerészet akkori parancsnoka, Anton Haus tengernagy e kérdést mindig határozottan visszautasította, mert a cs. és kir. hajóhad kizárólagos feladatának a saját partok védelmét tekintette. Ezeket a hajókat az Adriára tervezték, ennek felett meg akciórádiuszuk. A Monarchia nem törekedhetett tengeri uralomra, hajóhadától sem várták el, hogy tengeri nagyhatalmakkal idegen vizeken mérkőzzön. Nem az otrantói tengerzár akadályozta meg a cs. és kir. flotta kifutását a Földközi-tengerre, hanem az említett megfontolások. Egyébként, ha kellett, kimentek a Jön-tengerre, mint 1915 tavaszán a Horthy Miklós sorhajókapitány (s nem sorhajóhadnagy!) parancsnoksága alatt álló NOVARA gyorscirkáló. A tengeralttjárók, bár veszélyeket vállalva, de rendszeresen kijutottak a Jön- és Földközi-tengerre és igen eredményesen vettek részt a szállítóhajók elleni hadműveletekben. Egyébként a háború alatt beigazolódtott Haus tengernagy flottát illető magatartása: a cs. és kir. hajóhad, az Adrián maradván, minden ellenséges támadást visszautasított és meghiúsította az antantnak azt a szándékát, hogy csapatokat tegyen partra Dalmáciában.

A montenegrói Lovcsen-hegy ütegállásait 1914 őszén és 1916 januárjában lötték a hadihajók. A SANKT GEORG azonban egyik alkalommal sem volt köztük. A SANKT GEORG először 1914. augusztus 7-én futott ki, hogy segítsen a német GOEBEN és BRESLAU cirkálóknak, de a Planka-foknál visszafordult, mert a német egységek közben áttörték a brit gyűrűt. Másodszor 1915. május 23-án, harmadszor június 18-án, mindkétszer Riminit lötte. 1916. február 3-án

és augusztus 28-án ismét az olasz partok elleni támadásra futott ki, de másodszor a nagy köd miatt nem látta a célpontokat s eredménytelenül tért vissza. 1917. május 15-én, amikor az Otrantói-szoroból visszatérő NOVARA-csoport segítségére sietett, egyetlen lövést sem adott le, mert az antant egységek már előbb felhagytak az ütközettel.

Érdeemes elmélkedni a könyv azon kitétele fölött, amely szerint az osztrák—magyar hadiflotta tisztikarában elbizakodottságot keltett a tény, hogy az Adrián a Monarchia hajóhada főlénybe került. Először is, a cs. és kir. hajóhad közel egy esztendőn át állta a nála sokkal hatalmasabb és ütőképesebb francia flotta offenzíváit. S nem csupán megoltalmazta a Monarchia partjait, biztosította cabotage-forgalmát és a tengeri csapat- és utánpótlás szállításokat (hajókísérettel), hanem olyan veszteségeket okozott a franciáknak, amelyek következtében a francia flottaparancsnokság a háború további tartamára nem irányított több csatahajót és páncélos cirkálót az Adriára. Olaszország hadbalépése után ennek az államnak a hajóhadát verte vissza, noha az olaszokat francia és brit egységek is támogatták. A sokszoros túlerővel szemben a nyílt tengeren is megőrizni egy hajóhad cselekvési szabadságát, nem kis teljesítmény, s a tisztikar büszkesége (s nem elbizakodottsága) ezekre az eredményekre jogos volt. Mindegyikük tükrében: az osztrák—magyar flotta elsüllyesztett 1 olasz és 1 francia páncélos cirkálót, 3 olasz és 5 francia, 1 brit tengeralttjárót, 4 olasz, 4 francia és 1 brit rombolót és 2 olasz segédcirkálót. Ugyanekkor a cs. és kir. flotta vesztesége 9 tengeralttjáró, 2 csatahajó, 2 cirkáló, 2 romboló és 1 torpedónaszád volt. Ha ehhez hozzávesszük a tengeralttjárók által a Földközi-tengeren elsüllyesztett 94 kereskedelmi szállítóhajót, akkor nem helyes a cs. és kir. flotta teljesítményének mindegyike külön külön is nagyobb nyének lekicsinylése. Végül is három tengeri hatalommal szemben állt helyt, melyeknek mindegyike külön külön is nagyobb és erősebb flottával bírt, mint a Monarchia.

A szerző néha elvétí a hajók típusát. Például a HELGOLAND nem csatahajó, hanem gyorscirkáló, mint a NOVARA. A GAA sohasem volt torpedóelhárító, hanem torpedó anyahajó és műhelyhajó; valamikor polgári hajónak épült. A gyors cirkálónak feltüntetett KAISER MAX már réges régen lezerelt állapotban várakozott, hiszen már az 1866. évi lissai csatában is részt vett. A képek között pedig egy TÁTRA-típusú romboló képe

főlé írták a NOVARA gyorscirkáló nevét. (A romboló vízkiszorítása 850 tonna, a gyorscirkálóé 3500 tonna; a cirkáló személyzete 340 főből, a rombolóé 104 főből állt a tisztekkel együtt.)

Bár nem akarunk hibajegyzéket készíteni, valamit még korigálni kell, mégpedig a SZENT ISTVÁN csatahajó elsüllyedésének helyét. A hajó nem a polai kikötőben süllyedt el, hanem attól délre, kb. Zára magasságában. 89 ember vesztette itt életét.

Magyarországon, ha valaki a cattarói matrózfelkelésről hall, elkerülhetetlen képzettársítással Horthy Miklós neve jut az eszébe, azé az emberé, aki a köztudat szerint a felkelést vérbefojtotta. A szerző ugyan határozottan kijelenti: „Mint látjuk, nem Horthy adott parancsot Rasch és társai kivégzésére” (a felkelés leverésére küldött III. csatahajó osztálynak nem Horthy, hanem Karl Seidensacher ellentengernagy volt a parancsnoka; Horthyra már csupán a „különleges megbízott” szerepe várt, bár nem volt alkalma semmit sem cselekedni ebbéli minőségében), mégis számon kéri tőle azt, hogy miért nem lépett közbe Rasch és társai megkegyelmezése érdekében. Úgy tűnik, ő sem képes kivonni magát a Cattaro—Horthy asszociáció hatása alól.

Mivel ez a kérdés Magyarországon nagyobb érdeklődésre tart számot, mint másutt, tanácsos lett volna, ha a szerző kivételesen jelzi, honnan vette az információt Horthy különleges megbízatására. Ugyanis erre vonatkozóan sehol sem került elő ez idáig semmiféle hitelt érdemlő dokumentum. Talán a már említett

képzettársítással függ össze az a jellemrajz is, amelyet a szerző Horthyról közöl. Nagyon kár, hogy ebben kizárólag irodalmi feldolgozásokra hagyatkozott és csak egyszerűen elővette a néhány évtizedes sémát, amely meglehetősen gyermeked.

Ami a rögtönítélő katonai bíraskodást illeti, ez az eljárás nincs kötve a rendes vizsgálati eljárás alakításához. Jogszabály írja elő azt is, hogy az eljárásnak a vádlottak átadásától számított 24 óra, de legfeljebb 72 óra alatt be kell fejeződnie. Ítélete ellen fellebbezésnek nincs helye, de a bírói felsőbbbségi jogot gyakorló parancsnok kegyelem útján más büntetést is kiszabhat. Háború esetén az eljárás szigorúbb, s a hadseregparancsnok az alárendelt parancsnoknak utasításokat adhat, az igazságügy felett ő gyakorolja a felügyeletet. A megkegyelmezési jog csak őt illeti. (Horthy tehát, ha akart volna se eszközölhetett ki kegyelmet, lévén az ügyhöz semmi köze, s rangban is alacsonyabban állt, mint Seidensacher, Gusseck vagy Sarkotić.)

Befejezésül felhívjuk a figyelmet arra, hogy a „Népszerű történelem” sorozatnál fontos ugyan, hogy olvasmányos stílusban, a nagyközönség számára élvezetesen adja elő a történelmet, de annak valóban történelemnek kell lennie, a tények és történések lehetőség szerinti hűséges közlésének, mert nagyon sokan ezekből a könyvekből merítik ismereteiket.

Csonkaréti Károly

OSZETZKY TAMÁS

ARAB—IZRAELI HÁBORÚK 1948—1982

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984. 342 o. + 23 o. melléklet)

Az arab—izraeli konfliktus fejleményei hosszú idő óta a közvélemény érdeklődésének homlokterében állnak. A kérdéssel foglalkozó magyar szakirodalom kétségtelen eredményei ellenére még jó néhány területen adós a megfelelő választással. Mindezek tükrében a szerző vállalkozása rendkívül figyelemre méltó, hiszen katonai vonatkozású elemzésekkel az eddigi publikációkban csak nagyon érintőlegesen találkozhattunk.

A könyvben szereplő öt háború feldolgozása viszonylag széles forrásbázison

történik. Az összképet azonban több ponton is némiképp befolyásolja, hogy a felhasznált irodalomban az arab értékelések eléggé szerény helyet kapnak.

Az arab—izraeli ellentéték hátterét röviden ismertető előző kitér a cionista világmozgalomra, az antant hatalmaknak a török birodalom felosztását célzó titkos terveire, az 1917-es Balfour-nyilatkozatra, valamint a palesztinai brit mandátum feszültséggel terhes évtizedeire. A szerző felsorolja a fegyveres összetűzésekben közreműködő illegális szervezeteket, s